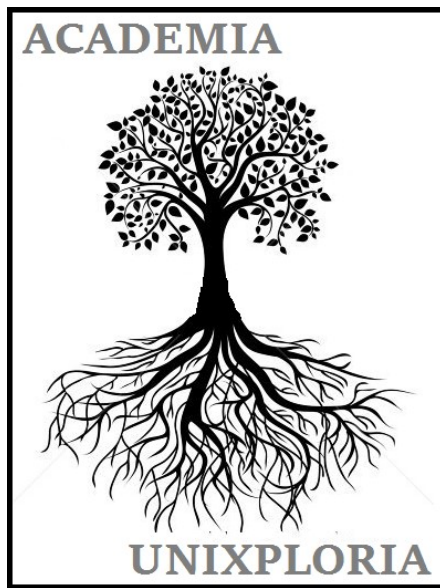

Carl von Linné som naturaliesamlare.

**Etik och syn på naturaliesamlandet under
1700-talet.**

1.0 INLEDNING

Att skildra Carl von Linné som naturaliesamlare stöter på vissa problem. En hel del har skrivits om Linnés samlingar (kataloger och beskrivningar står i fokus), men förvånansvärt lite står att finna om metoderna och synen på samlandet. I den nutida debatten talas ofta om etiska förhållningssätt beträffande insamlandet av naturalier av skilda slag. Det som under Linnés samtid diskuterades relativt lite har idag kommit att bli en brännande fråga i debatten om djurs rättigheter etcetera.

Att jag valt att belysa Linnés samlargärning beror mest på att man får intrycket av att naturaliesamlandet i Sverige på allvar tycks ha börjat med Linné och hans lärjungar. Det intresse "linneanerna" väckte för det systematiska samlandet tycks ha spridit sig till de övre samhällsklasserna; naturaliesamlandet blir något av ett mode under 1700-talet. Samlandet som sådant har givetvis också en historisk bakgrund, även om förhållandevis lite har skrivits om detta ur svenskt perspektiv.

Jag vill också påpeka att de etiska dimensionerna givetvis inte tillåter en värderande jämförelse mellan dåtid och nutid. Synen på exempelvis djuretik – och synen på naturen – var delvis olik vår samtid: inte bättre eller sämre, bara olik.

2.0 SYNEN PÅ NATUREN UNDER 1700-TALET

Vid en närmare granskning av 1700-talets natursyn finner man en påfallande likhet mellan den mänskliga, sociala hierarkin och synen på naturen som en hierarkisk byggnad. Djur och växter klassificeras och värderas utifrån människans perspektiv. Linné återkommer ständigt till jämförelser mellan naturens och människans hierarkier: "Hopen av bönder utgöres här af gräsen [...] det fattigaste folket, svamparna [...] adelsmännen, jag menar örterna"¹ o.s.v. Om ett djur var nyttigt för människan stod djuret högre i "rang" än övriga. Den religiösa grundsynen lyser också tydligt igenom. Enligt Linné och hans samtida var människan i klar särställning. Teologer försökte rättfärdiga sin syn genom att använda de klassiska filosoferna och Bibeln som auktoriteter.² Alla djur och växter hade en funktion, och människan hade rätten att bestämma deras öde. Man hade goda (?) förklaringar till varför djur som stod människan nära var skapta som de var: "Skaparen hade givit hästens spillning en god doft

¹ SLÅ 1947, s. 76.

² Thomas (1988), s. 17 f.

därför att han visste att [...] människan ofta skulle befinna sig i dess närhet.”³ Människan hade också en unik position i skapelsen eftersom hon var skapad till ”Guds avbild”.⁴ 1700-talets utilism speglar också av sig i natursynen. Man ville klassificera och studera djur, växter, mineraler etcetera för att bestämma om de kunde var till någon nytta för människan. Det intensiva utforskandet av världen och naturen under 1700-talet var alltså ingen tillfällighet.

Värt att notera är att djuren tycks ha stått utanför de etiska förhållningssätten. Människan kunde behandla djur som man önskade. Grundregeln var dock att ”kultiverade djur” behandlades bättre än vilda (mest beroende på att de stod i människans tjänst).⁵ Även under 1700-talet gick åsikterna isär om djuretiken. Vissa gick ganska långt i sin medkänsla för djuren, även om dessa utgjorde en klar minoritet. En likhet mellan 1700-talet och vår egen samtid tycks vara att skiljelinjen i behandlingen av djur går mellan djurets nytta respektive fara för människan.⁶ I ett pressmeddelande från Jordbruksverket (2001) står följande att läsa: ”Djur har ett *egenvärde* medan människan har en *särställning* [...]”.⁷ 1700-talets kristna grundsyn och vår ”moderna” syn på djur är slående lika...

2.1 LINNÉ'S NATURSYN

Linnés natursyn kan sammanfattas med den latinska sentensen *Cui bono?* (ung. Vad gör det för nytta?). Den nyttokultur som präglade 1700-talet utgjorde också bas för Linnés flitiga inventeringar av natur och kultur. Linnés syn på naturen måste givetvis ha präglats av hans kristna uppfostran. Någon egentlig motsättning mellan den religiösa grundsynen och den vetenskapliga tycks inte ha existerat.⁸

Tanken om att allt levande föds ur ett ägg var karaktäristiskt för Linnés syn på naturens utveckling. Linné framförde också nästintill evolutionistiska tankar om att ”skaparen har fortskridit från det enkla till det sammansatta, från få till många.”⁹ I Linnés *Tal, om märkvärdigheter uti insecterna* (1739) får man ta del av en modern ekologisk utläggning.

³ Ibidem.

⁴ I Mos, 1:27.

⁵ Thomas (1988), s. 167 ff.

⁶ Jfr: debatten om skyddsjakt på vargar i Sverige.

⁷ <http://www.eu2001.se> (Kursiveringarna gjorda av förf.)

⁸ Se bl.a.: SLÅ 1958, s. 15.

⁹ SLÅ 1958, s. 25 f.

Linnés slutsats blir, efter en lång uppräkning av olika djurs och växters nytta i det (ekologiska) samspelet, att "så går allt ikring".¹⁰

Vad gäller Linnés etiska syn på nyttjandet av naturen skiljer den sig inte mycket från hans egen samtid. Det som främst särskiljer människan från övriga djur är vår förmåga att tänka. Beträffande insamlandet av naturalier kunde detta rättfärdigas utifrån nyttoaspekten och människans särställning.

3.0 NATURALIESAMLANDET UNDER 1700-TALET: EN BAKGRUND

Tiden före reformationen var mycket av kulturen och undervisningen knuten till de katolska klostren. Efter den protestantiska reformationen var Sverige relativt sett ett lågvattenmärke beträffande kultur och utbildning. Detta märktes inte minst i de förhållandevis få naturaliesamlingar som fanns i Sverige under 15- och 1600-talen.

Då Sverige blir en stormakt görs försök att ta med utländska samlingar hem till Sverige som krigsbyten. Det mesta av dessa samlingar förstördes dock under transporten från kontinenten till Sverige. Sverige sakade dessutom kunniga konservatorer som kunde sköta naturaliesamlingarna.¹¹ Ett exempel på samlingar som skötts väl återfinns bl.a. i Skokloster där vapen och andra krigsbyten än idag kan beskådas. Vad gäller naturaliesamlingarna finns dock lite bevarat, mest beroende på den dåliga hanteringen.

Den kända mekanikern och uppfinnaren Christopher Polhem (1661-1751) beklagar sig över bristen på material till samlingarna då han lever "i et land, där hwar måste tänka mer på brödfödan än Curieusiteter".¹²

Under 1700-talets början fanns alltså förhållandevis få naturaliesamlingar i jämförelse med den europeiska kontinenten. Då Linné började sina inventeringar och insamlingar av floran och faunan började dock personer i de övre samhällsskikten inse nyttan av naturaliesamlingar. Det enda sättet att finna kunskap om naturen var att samla in arter för att studera dem. Med Carl von Linné kan det svenska naturaliesamlandet sägas börja på allvar i Sverige. Att ha ett naturaliekabinett blev status under 1700-talet. Adelsmän och

¹⁰ Linne (1964), s. 227.

¹¹ Löwegren (1952), s. 37 ff.

¹² Ibid., s. 47.

kungligheter (bland annat drottning Lovisa Ulrika) köpte¹³ naturaliesamlingar och lät naturalhistoriker (däribland Linné) ordna samlingarna enligt tidens vetenskapliga principer.¹⁴ Naturalier blev med tiden "affärsobjekt" som man handlade med nere på den europeiska kontinenten. Amsterdam kom med sin position som sjöstad att bli centrum för Europas handel med naturalier. Ett värdshus vid namn *Blaue Jan* blev samlingspunkt för denna handel. De som sålde naturalier var i första hand sjöfarare, som ville dryga ut lönen. Priserna för naturalier steg också markant.¹⁵ Naturalieliekabinetten var alltså ingen syssla för de mindre bemedlade.

3.1 LINNÉ SOM NATURALIESAMLARE

Det som mer än något annat karaktäriserar Linnés vetenskapliga metod var de ständiga inventeringarna och insamlingsexpeditionerna. Detta systematiska sätt att finna kunskap om naturen är grunden även i dagens zoologi och botanik. Begreppet *linnean* tillskrivs ofta personer som är nitiska samlare av något slag.¹⁶ Samlandet hade ett vetenskapligt syfte: floran och faunan skulle inventeras och studeras.

Linnés samlande tog sin början redan i tidiga år. Hemma i småländska Stenbrohult samlade Linné växter, insekter, stenar och andra naturföremål. Enligt Linnés bror Samuel Linneaus verkar Carl ha varit en flitig samlare: "Örterne inlade han i böcker; skref några noter vid dem. Insecterne lade han i ett litet skåp på nålar. En kista hade han stenar uti. Mor var dock glad att han med flit använde tiden på dygd och ej hvad lastbart var."¹⁷

Samlandet av naturalier fortsatte under Linnés tid som gymnasist i Växjö och under den korta studietiden i Lund. Linné verkade dock under huvuddelen av sitt liv i Uppsala. Då Linné steg i akademisk grad och anseende blev också de ekonomiska möjligheterna att samla större. Linné företog ofta insamlingsturer runt Uppsala, där växter, djur, mineraler och annat av ekonomiskt intresse samlades in.

Linné tycks också ha varit väldigt girig beträffande sina samlingar: "Linné var icke generös med sina samlingar och skänkte inte bort av sina dubletter. Han förstörde dem hellre än

¹³ Det var ovanligare att man själv gick ut i naturen och samlade. Oftast köpte man "färdiga" samlingar av andra.

¹⁴ *Kvinnor i naturalhistorien* (1998), s. 37-46.

¹⁵ Löwegren (1952), s. 311 f.

¹⁶ Se t.ex. SLÅ 1996-97, s. 14: "[...] även om han i sitt samlarnit närmast måste karaktäriseras som linnean".

¹⁷ Löwegren (1952), s. 226.

gav bort dem.”¹⁸ Då Linné köpte naturalier för universitetets räkning behöll han oftast allt material själv. Linné tycks inte gjort någon skillnad mellan hans privata samlingar och universitetets.¹⁹

Med den erfarenhet han fått genom sina landskapsresor skrev Linné en avhandling för resande naturforskare där vikten av insamlandet påpekas: ”af alla dessa bör så mycket samlas, som för ett museum är behöfligt [...]”.²⁰ Förutom insamlandet tillskrevs stor vikt vid dokumenterandet av materialet. Under de berömda *herbationerna* med sina studenter utsågs alltid en sekreterare, som hade till uppgift att skriva ned arter, fyndplatser och annat av intresse.²¹ Det är intressant att notera att Linné lägger sådan vikt vid dokumentation och skrivande. Just dokumentationen är ju grunden för samlingens vetenskapliga värde. Andra svenska samlare, som den berömde Artur Hazelius (grundare av Nordiska museet och Skansen) skrev instruktioner för insamlandet, som lika gärna skulle kunna vara nedtecknade av Linné: ”Skriv flitigt, samla mycket, packa väl och märk sakerna noga.”²²

4.0 SAMLANDETS ETISKA ASPEKT

Idag debatteras ständigt djurhållning, skyddsjakt och djurförsök utifrån olika etiska synsätt. 1700-talets syn på människan som herre över naturen har långsamt kommit att ersättas med en syn på jorden som ett ekologiskt system där allt liv lever i beroendeställning. Linné snuddar ständigt vid detta ”moderna” synsätt. I en promotionsföreläsning Linné gav 1763 klargörs det tydligt att skillnaden mellan djur och växter består i att djur har förmågan att känna och agera: ”Djuren, dessa vida större vittnesbörd på Guds visdom, äro begåvade med förnimmelseförmåga och frivillig rörelse, hvarigenom de lätt åtskiljas från växterna [...]”.²³ Trots Linnés ”moderna” syn på naturen som ett ekologiskt system verkar han inte haft några etiska konflikter gällande insamlandet av växter och djur. 1700-talets betoning av nyttan speglar allt annat, även etiken. I utilismens anda förordar Linné ”jagt till utrotande af för hushållningen skadliga djur.”²⁴

¹⁸ Ibid., s. 233.

¹⁹ Ibid., s. 228 ff.

²⁰ Fries (1906), s. 204.

²¹ Se: Berg, Åke (1952), s. 5.

²² Nordiska museet under 125 år (1998), s. 181.

²³ SLÅ 1947, s. 81.

²⁴ Fries (1906), s. 206.

Frågan är om synen har förändrats. Vår tids debatt om skydds jakt på vargar, där många hävdar att vargar bör skjutas till skydd för nyttodjuret, är i princip en spegling av 1700-talets syn. Då man tar del av denna debatt tvivlar man på att synen på djuretik förändrats nämnvärt på 300 år.

För Linnés del var syftet med samlandet av naturalier att finna nyttan i djur och växter. Vetenskapen står alltså över eventuella etiska aspekter. Linnés syfte med naturaliesamlingarna var också en del i utbildningen: ”ty om vi icke tro det vi se, huru skola vi då tro det vi icke se?”.²⁵ Människor under 1700-talet var i allmänhet inte så beresta. Möjligheterna att få se främmande djur och växter var få. Att visa upp naturaliesamlingar blev ett sätt för människor att se olika arter från hela världen samlade på en plats.²⁶

5.0 DISKUSSION

Linnés samlargärning karaktäriseras av stor flit. Han inventerade inte bara flora och fauna, utan verkade också som etnobiolog och etnolog. Det bör också betonas att Linné inte var ensam i sin gärning. Alla de ”lärlingar” som följde i hans fotspår var en del av den intensiva kartläggningen av naturen som pågick under 1700-talet.

Linnés etik beträffande insamlandet är ganska modern i sin framtoning, även om nyttan och vetenskapen går före djurens eventuella lidanden. Att Linné var en stor djurvän framgår inte minst i det faktum att han höll sig med ett antal husdjur själv. Vid en närmare granskning av synen på djur och natur finner man snart att åsikterna inte förändrats så radikalt som man kanske kunde tro. Vår tids debatt kretsar i mångt och mycket kring samma dilemman som de gjorde på Linnés tid, även om perspektivet har förskjutits något. Linné ser på naturen ur samlarens passionerade ögon, då han förklarar att ”Jordklotet är således intet annat, än en Naturalie-Samling af den allvise Skaparens mästerstycken, fördelt uti tre Naturalie-Kamrar”.²⁷

²⁵ Ibid., s. 182.

²⁶ Detta gällde givetvis bara en mindre del av befolkningen. Naturaliesamlandet var ett nöje för en minoritet.

²⁷ Fries (1906), s. 180.

LITTERATUR OCH REFERENSER

Berg, Åke (red.); *Herbationes Upsalienses Herbationerna 1747 (Protokoll över Linnés exkursioner i Uppsalatrakten)*, Almqvist & Wiksell, Uppsala, 1952.

Blunt, Wilfrid; *Carl von Linné*, Albert Bonniers förlag, Stockholm, 2001.

Fries, Thore Magnus (red.); *Skrifter af Carl von Linné Vol 2*, Almqvist & Wiksell, Uppsala, 1906.

Holm, Åke (red.); *Uppsala universitets årsskrift 1957:6*.

Löwegren, Yngve; *Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet (Ett bidrag till zoologiens historia)*, Almqvist & Wiksell, Uppsala, 1952.

von Linné, Carl; *Tal om märkvärdigheter uti insecterna*, Esselte, Stockholm, 1964.

Thomas, Keith; *Människan och naturen*, Ordfronts förlag, Stockholm, 1988.

Tonell, Per-Erik; *Samla natur*, Rabén och Sjögren, Stockholm, 1964.

Kungliga vetenskapsakademien; *Kvinnor i naturalhistorien (Från 1600-talets samlare och illustratörer till modern vetenskap)*, KVA, Stockholm, 1998.

Nordiska museet under 125 år, Nordiska museets förlag, Stockholm, 1998.

Svenska Linnésällskapets Årsskrift 1947 (s. 71-96)

Svenska Linnésällskapets Årsskrift 1952 (s. 1-4)

Svenska Linnésällskapets Årsskrift 1958 (s. 13-35)

Svenska Linnésällskapets Årsskrift 1992-1993 (s. 73-84)

Svenska Linnésällskapets Årsskrift 1996-1997 (s. 7-32)

<http://www.riskdagen.se/debatt/9798/motioner/jo/jo5114.asp>

<http://www.eu2001.se>